

Чуб В. О.,

аспірант кафедри теорії та історії держави і права
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

ЗАХОДИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ – ВАЖЛИВИЙ ЕЛЕМЕНТ РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН У СУЧАСНІЙ ПРАВОВІЙ ДЕРЖАВІ

MEASURES OF LEGAL RESPONSIBILITY AS IMPORTANT ELEMENT OF REGULATION OF SOCIAL RELATIONS IN THE MODERN LEGAL STATE

У статті розглянуто важливі аспекти юридичної відповідальності як правового явища загалом, а також комплекс її заходів, що застосовуються до особи в разі вчинення нею суспільно-небезпечного діяння.

Ключові слова: юридична відповідальність, заходи юридичної відповідальності, майнові заходи, моральні заходи, особисті заходи.

В статье рассмотрены важные аспекты юридической ответственности как правового явления в целом, а также комплекс ее мер, которые применяются к лицу в случае совершения им общественно-опасного деяния.

Ключевые слова: юридическая ответственность, меры юридической ответственности, имущественные меры, моральные меры, личные меры.

The article considers important aspects of legal liability as a legal phenomenon in general, and also a complex of measures of legal liability that applies to the person if she has committed legal offense.

Key words: legal liability, measures of legal liability, property actions, mental actions, personal actions.

Постановка проблеми. У будь-якому суспільстві вчиняються діяння, які є неправомірними і, відповідно, вимагають застосування заходів примусу. Ідею відповідальності, що зародилась із появою суспільства, розглядають протягом усього періоду її розвитку як частину соціальної проблеми, адже відповідальність – це одночасно і свідомість, і стимул, і санкція. Вона може як спонукати до певної діяльності, так і запобігати здійсненню певних дій [1, с. 4].

Вчинення правопорушень тягне за собою юридичну відповідальність у вигляді застосування заходів державного примусу каральної спрямованості, понесення втрат особистого, організаційного чи матеріального характеру.

У результаті правопорушень виникають охоронні правовідносини, за яких держава має право вживати карні та відновлюючі заходи до винних осіб. Правопорушники зобов'язані понести визначені втрати та відшкодувати потерпілому збитки.

Проблематика юридичної відповідальності займає одне з ключових місць у вітчизняному правознавстві. Однак, незважаючи на тривалий період комплексного вивчення юридичної відповідальності, досі дискусійною та нерозкритою залишається значна кількість її аспектів, а саме заходи юридичної відповідальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання юридичної відповідальності та заходів, що застосовуються до особи в разі вчинення нею суспільно-небезпечних діянь, розглядали та висвітлювали у своїх наукових працях такі вчені: Алексеев С.С., Андриєнко О.В., Андрушко П.П., Бавико О.С., Басін К.В., Грек Т.Б., Книш В.В., Комарницький Д.С., Кочкодан І.В., Наливайко Л.Р., Новосельська І.В., Осадча О.Г., Скакун О.Ф., Скрипнюк О.В., Тархов В.А., Харитонов Є.О., Чепульченко Т.О.

Постановка завдання. Розв'язання на теоретичному рівні проблеми застосування заходів юридичної відповідальності за різного роду правопорушення для України є надзвичайно важливим кроком на шляху запровадження європейських стандартів захисту прав і відбудови громадянського суспільства. Від ефективності їх застосування залежить не тільки зменшення правопорушень і забезпечення миру та світового правопорядку в цілому, а й інтелектуальний потенціал і рейтинги привабливості України, її міжнародний авторитет тощо. Саме сукупність вищезазначених чинників і зумовила постановку цієї проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш ніж перейти до розкриття комплексу заходів юридичної відповідальності, необхідно визначити, що являє собою юридична відповідальність і заходи юридичної відповідальності.

Що стосується поняття відповідальності загалом, то треба погодитись із думкою М.С. Строговича, який справедливо стверджував, що відповідальність є ставленням особи до суспільства та держави, до інших осіб із точки зору виконання висунутих до особи певних соціально-політичних, етичних, юридичних вимог, визнання та правильного розуміння громадянином своїх обов'язків стосовно суспільства, держави, інших осіб [2, с. 73].

Під час визначення поняття юридичної відповідальності треба виявити зв'язок із відповідальністю в цілому, розглядати її як застосування загальних правил до особливих властивостей права й закону, правової поведінки. З цього приводу заслуговує на увагу позиція професора Н.М. Хуторян, яка зазначає: «...доцільно виокремити два аспекти юридичної відповідальності – активний і пасивний. Активний аспект юридичної відповідальності передбачає реа-

лізацію відповідальності, тобто застосування її на суб'єктивному рівні. А юридична відповідальність як правовий інститут – це об'єктивне закріплення у правових нормах. Про юридичну відповідальність як правовий інститут до початку будь-якої зі стадій правозастосування варто говорити як про пасивну відповідальність» [3, ч. 3, с. 23].

Необхідно зауважити, що більшість учених розуміють юридичну відповідальність як різновид соціальної, а саме як закріпленій у законодавстві та забезпечений державою юридичний обов'язок правопорушника зазнати примусового позбавлення певних цінностей, що йому належать [4, с. 47].

С.С. Алексєєв стверджував, що суть юридичної відповідальності полягає в обов'язку особи зазнавати міри державно-примусових дій за скоєне правопорушення [5, т. 1, с. 187].

Таким чином, виходячи з великої кількості визначень юридичної відповідальності як інституту теорії права, точка зору авторів щодо її поняття літературі також неоднакова. Певна група науковців трактують юридичну відповідальність як різновид санкцій, інші бачать її як порядок застосування таких санкцій [6, с. 410].

Виокремлюють ще один узагальнений підхід, за яким юридична відповідальність – це застосування до особи, що скоїла правопорушення, примусових заходів, передбачених санкцією порушеної норми, у встановленому для цього процесуальному порядку від імені держави та на підставі закону. Загальною метою всіх видів відповідальності є охорона правопорядку за допомогою примусових заходів. Ця мета, залежно від характеру правопорушень і їх наслідків, досягається або примусовим відновленням порушеного права та припиненням протиправних станів, або покаранням правопорушника, або поєднанням першого та другого.

З урахуванням зазначених підходів до визначення сутності досліджуваного поняття, можна констатувати, що юридична відповідальність – це регламентована правовими нормами реакція з боку уповноважених суб'єктів на діяння фізичних або юридичних осіб (колективних суб'єктів), що можуть мати вираз у недотриманні встановлених законом заборон, невиконанні визначених законом обов'язків, порушенні цивільно-правових зобов'язань, нанесенні шкоди або завданні збитків, і виражена в застосуванні до осіб, що вчинили такі діяння, засобів впливу, які тягнуть за собою позбавлення особистого, майнового або організаційного характеру [7, с. 5].

Отже, юридична відповідальність завжди пов'язана з певними обмеженнями, вона супроводжується заподіянням винному негативних наслідків, утиском його особистих і майнових інтересів.

Таким чином, ми дійшли висновку, що юридична відповідальність є фундаментальною категорією будь-якої правової системи і настає в результаті порушення приписів правових норм, виявляючись у формі застосування до правопорушника примусових заходів.

Існування різних видів правопорушень передбачає і поділ юридичної відповідальності на само-

стійні види. Розрізняють декілька підстав для цього. Залежно від суб'єктів органів, що накладають юридичну відповідальність, її поділяють на таку, що встановлюється: органами влади; виконавчими та розпорядчими органами; судовими та іншими юрисдикційними органами. Щодо правопорушників її поділяють на індивідуальну та колективну [1, с. 4].

Загальні засади притягнення до відповідальності встановлені ст. 61 Конституції України, згідно з якою ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення.

За порушення Закону винні особи зобов'язані відшкодувати матеріальну й моральну шкоду, нести дисциплінарну, адміністративну та кримінальну відповідальність.

Варто відзначити, що існування правової процедури застосування заходів юридичної відповідальності – одна з найважливіших складових принципу законності в діяльності правової держави. Виконання названих та інших видів несприятливих наслідків, тобто настання юридичної відповідальності, як правило, забезпечується примусово.

Виникає необхідність з'ясувати, що являють собою заходи юридичної відповідальності, яка їхня правова природа.

В узагальненому вигляді заходи юридичної відповідальності можна визначити як передбачені законом засоби впливу на поведінку особи, яка вчинила правопорушення.

Так, на нашу думку, під заходами юридичної відповідальності варто розуміти засоби впливу, передбачені законом за вчинення суспільно небезпечного діяння, пов'язані з обмеженням чи позбавленням найбільш значущих для людини прав і свобод та спрямовані на досягнення соціально корисних цілей і результатів.

За своїм змістом поняття заходів юридичної відповідальності включає в себе різні форми реалізації юридичної відповідальності.

За своєю суттю заходи, завдяки яким реалізується юридична відповідальність, поділяються на три групи: моральні, майнові та особисті. Крім цього, для кожного виду юридичної відповідальності характерні власні моральні, майнові чи особисті заходи впливу.

Вважаємо за доцільне докладніше розглянути кожен з перелічених груп.

Моральними заходами впливу є такі, що мають особисто-обмежувальний характер, або такі, вплив яких на правопорушника має переважно інформаційний характер і які мають на меті звернути увагу правопорушника на неприпустимість протиправної поведінки в майбутньому. В такому випадку вплив спрямовується на морально-психологічну сферу правопорушника [7, с. 10]. Ці заходи не тягнуть за собою покарання. Людина сама відчуває свою відповідальність перед сім'єю, суспільством і державою. А рівень відповідальності залежить від її добросовісності, порядності та людяності. Можна сказати, що моральні заходи – це якість особистості, результат

соціального заломлення у свідомості індивіда системи групових вимог і відношень.

Виділяють такі моральні заходи (заходи морального змісту) юридичної відповідальності:

- кримінальна відповідальність – громадська догана;
- адміністративна відповідальність – попередження;
- дисциплінарна відповідальність – догана.

До заходів особистого характеру варто віднести такі, застосування яких призводить до зміни у правовому статусі особи, що вчинила передбачене законом правопорушення. Безпосередній вплив на правовий статус правопорушника здійснюється шляхом позбавлення його частини суб'єктивних прав, що йому належали та були набуті у спеціальний спосіб [7, с. 9]. У цьому разі вплив також спрямовується переважно на психологічну сферу правопорушника.

Особисті заходи, що застосовуються до правопорушника, а також їх несприятливі наслідки впливають безпосередньо на людину, яка може бути позбавлена волі, тобто поміщена в пенітенціарні установи і тим самим обмежена у спілкуванні з близькими, позбавлена звичних умов життя, звільнена з посади.

Особисті заходи юридичної відповідальності:

- кримінальна відповідальність – позбавлення волі, позбавлення права обіймати певні посади;
- адміністративна відповідальність – позбавлення спеціального права, наданого громадянину;
- дисциплінарна відповідальність – звільнення;
- конституційна відповідальність – імпічмент, дострокове припинення повноважень;
- міжнародно-правова відповідальність – ресторація, ординарна сатисфакція, надзвичайна сатисфакція, репресалії, реторсії, санкції, виключення держави зі складу міжнародної організації за вчинення дій, несумісних із принципами та завданнями відповідної організації.

Найширшу групу заходів юридичної відповідальності становлять саме майнові заходи.

Майнові заходи юридичної відповідальності – це передбачені законом або договором засоби впливу на правопорушника, пов'язані з настанням для нього негативних, невідгідних правових наслідків майнового характеру, що виражаються у позбавленні майнових благ, наприклад, позбавлення права власності на нерухомість, грошові кошти, інше майно.

Термін «майнові заходи» неоднозначний. Насамперед він використовується як міра юридичної відповідальності та застосовується в різних галузях права. Як і інші заходи юридичної відповідальності, майнові заходи є в кримінальному, адміністративному, цивільному, трудовому праві. Це, зокрема, штраф, виправні роботи без позбавлення волі, конфіскація майна, окремі фінансові заходи-санкції (наприклад, за порушення суб'єктами підприємницької діяльності порядку проведення розрахунків зі спожива-

чами, які обчислюються у певній кількості неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, залежно від характеру правопорушення). Найчастіше поняття «майнові заходи» вживається стосовно цивільної відповідальності, всі санкції якої є майновими та завжди впливають на інтереси правопорушника, зменшуючи його майнову сферу. Ця відповідальність має другу назву – майнова [8, т. 3, с. 767].

Характерно, що для кожної галузі права властиві певні майнові заходи та порядок їх застосування. Так, штраф у цивільному праві стягується на користь потерпілої особи, а у кримінальному чи адміністративному – в дохід державного або місцевого бюджету.

Виокремлюють такі майнові заходи юридичної відповідальності, залежно від виду юридичної відповідальності за галузевою належністю:

- кримінальна відповідальність – виправні роботи без позбавлення волі; штраф;
- адміністративна відповідальність – штраф; конфіскація грошей, одержаних унаслідок вчинення правопорушення;
- дисциплінарна відповідальність заходів майнового характеру не передбачає;
- матеріальна відповідальність – покриття заподіяної шкоди в обмеженому або повному розмірі;
- майнова відповідальність – обов'язок відшкодувати завдані збитки, неустойка, штраф, стягнення майна в дохід держави або потерпілої сторони;
- майнова (за трудовим правом) відповідальність – покладення обов'язку відшкодувати завдані збитки;
- міжнародно-правова відповідальність – реституція, субституція, ординарна репарація, надзвичайні репарації, анексія, контрибуція.

Крім цього, необхідно відзначити, що заходи юридичної відповідальності можуть застосовуватись до правопорушників як окремо, так і в комплексі, залежно від різного роду чинників, наприклад, від характеру суспільно небезпечного діяння та ставлення винної особи до вчиненого.

Держава, у свою чергу, здійснює своє право щодо застосування заходів юридичної відповідальності у три етапи:

- а) заборона суспільно небезпечних вчинків і передбачення відповідних заходів у санкціях правових норм;
- б) індивідуалізація санкцій щодо конкретних правопорушників;
- в) забезпечення відшкодування правопорушниками відповідних втрат.

Названі вище особливості юридичної відповідальності та заходів, у вигляді яких вона застосовується до правопорушників, дають підставу стверджувати, що вони є особливим правовим інститутом, тими фундаментальними категоріями, без яких

неможливе нормальне функціонування будь-якої правової системи.

Основною метою юридичної відповідальності є забезпечення законності, попередження та припинення правопорушень, максимально можливе усунення збитків, заподіяних суспільству [9, с. 123]. У цьому концентруються два важливі соціальні завдання: по-перше, суспільство та кожний громадянин повинні бути впевнені, що правопорушення припиняються за допомогою належних заходів юридичної відповідальності, що права та охоронювані законом інтереси захищені від протиправних посягань; по-друге, боротьба з правопорушеннями ведеться на підставі закону, що забезпечує недоторканність, захист прав і свобод громадянина, який не скоїв протиправних дій.

Висновки. Таким чином, саме заходи юридичної відповідальності та ефективність їх застосування є тим важливим регулятором суспільних відносин, що

покликаний зберігати правопорядок, підвищувати правосвідомість та правову культуру громадян і, як наслідок, покращувати авторитет нашої держави на міжнародній арені.

У зв'язку з цим стає цілком очевидно, що в умовах сьогодення назріло питання систематизації комплексу напрацьованих про заходи юридичної відповідальності та шляхи вдосконалення чинного законодавства, що має бути спрямоване на захист прав і свобод людини та громадянина.

Розв'язання зазначеної проблеми має бути послідовним і знайти своє відображення насамперед у наукових працях. Крім цього, на нашу думку, на законодавчому рівні, в окремому нормативно-правовому акті варто закріпити визначення юридичної відповідальності, сформулювати поняття та окреслити комплекс усіх належних заходів юридичної відповідальності за вчинення правопорушень та механізм їх застосування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Горобець Л.І., Прохватило О.В. Відповідальність за порушення законодавства про працю – Миргород: Миргородське міськрайонне управління юстиції, 2014. – 19 с.
2. Строгович М.С. Сущность юридической ответственности / М.С. Строгович // Советское государство и право. – 1979. – № 5. – С. 72 – 78.
3. Трудове право України: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: МАУП, 2003. – Ч. 3. – 2003. – 104 с.
4. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави / П.М. Рабінович. – 6-е. – Х.: Консум, 2002. – 160 с.
5. Алексеев С.С. Проблемы теории права. Курс лекций в двух томах. Том I. – Свердловск, 1972. – 394 с.
6. Хайнус О.І. Поняття матеріальної відповідальності працівників у трудовому праві / О.І. Хайнус // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 4. – С. 410 – 414.
7. Мельник С.М. Типологія юридичної відповідальності за адміністративним правом України [Текст]: автореферат дис. ... канд. юрид. наук, спец.: 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / С.М. Мельник. – Х.: Харківський нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна, 2015. – 18 с.
8. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: «Укр. Енцикл.», 2001. – Т. 3: К – М. – 792 с.
9. Лейст О.Э. Санкции в советском праве / О.Э. Лейст. – М.: Госюриздат, 1962. – 238 с.